

Hanna Bias

Kościelne zbiory muzyczne w Bibliotece Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach : rekonesans badawczy

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 2 (35), 289-296

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

HANNA BIAS¹

KOŚCIELNE ZBIORY MUZYCZNE W BIBLIOTECE GŁÓWNEJ AKADEMII MUZYCZNEJ IM. KAROLA SZYMANOWSKIEGO W KATOWICACH REKONESANS BADAWCZY

Muzyka to wyjątkowy sprzymierzeniec ludzkiego ducha. Często jest wyznaniem wiary, hymnem na cześć Boga, uwielbieniem za dar piękna i dobra. Środki artystyczne połączone z tekstem sakralnym, jaki stanowi Biblia lub poezja religijna, sprawiły, że powstały dzieła unikatowe. Wystarczy wymienić takie gatunki, jak muzyka gregoriańska, polifonia, utwory symfoniczne czy oratoryjne. Nie wszystkie utwory inspirowane tekstami religijnymi czy Pismem Świętym wykonuje się w kościołach i nie wszystkie możemy określić jako muzykę kościelną. Jednak pewne jest, że muzyka towarzyszyła obrzędowi liturgicznemu Kościoła od początków jego istnienia. Liturgia jest wspólnotowym oddawaniem czci Bogu poprzez obrzędy. Tworzyła różne formy ekspresji, pozwalające na coraz doskonalszy dialog z Bogiem. Pierwsze utwory to psalmodia i hymny, następnie we wczesnym średniowieczu wykształcił się chorał gregoriański, a na podłożu śpiewów chorałowych rozwinęła się polifonia. Równocześnie zaczęła rozbrzmiewać w kościołach muzyka organowa, a już u schyłku średniowiecza pojawiła się ludowa pieśń kościelna. Należy również pamiętać, że muzykę liturgiczną należy odróżnić od muzyki religijnej, czyli muzyki o tematyce religijnej, niesłużącej jednak bezpośrednio liturgii chrześcijańskiej ani muzyce obrzędowej.

¹ Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach.

Zbiory muzyki kościelnej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach można oszacować na około 23 tys. egzemplarzy, co stanowi jedną trzecią wszystkich druków muzycznych. Do pierwszej kategorii należą księgi liturgiczne, które pełnią ważną rolę zarówno w Kościele, jak i w życiu codziennym. Służą one między innymi do odprawiania nabożeństw i liturgii oraz do modlitwy poszczególnych wiernych. Mszał jest największą ze wszystkich ksiąg liturgicznych. Zawiera *ordinarium*, czyli części stałe, oraz *proprium* – części zmienne. Do najcenniejszych woluminów biblioteki uczelnianej należy mszał datowany na 1690 rok o tytule: *Missale Romano Bohemicum Conformatum, Juxta Decretum Sacrosancti Concilii Tridentini Restitutum, Pii V. Pontificis Maximi Jussu editum, et Clementis VIII. Primum, Ac denuò Urbani Papae Octavi Auctoritate recognitum. In quo omnes Missae propriae, tam de Sanctis qui in Regno Bohemiae ab antiquo coluntur, quam que Auctoritate pontificia huc usque concessae, pro majori celebrantium commoditate positae sunt. Ex Mandato Reverendissimi, ac Celsissimi S.R.I. Principis [...]*. W tej kategorii zawierają się również graduały (*graduale, graduale triplex*), psalterze, *cantiones chorales, liber usualis* (zbiór całego chóralu gregoriańskiego), antyfoniarze. Z tej grupy przykładów druków muzycznych warty zaakcentowania jest antyfonarz, czyli zbiór antyfon (najstarszych śpiewów liturgicznych), wydany w Krakowie w 1645 roku, zatytułowany: *Antiphonarium iuxta ritum Breviarj Romani, ex Decreto Sacrosancti Concilij Tridentini restituti, et Pij V. Pontificis Maximi jussu [...]*. W zbiorze bibliotecznym znajdują się również pozycje współczesne, jak: *Cantate Dominum*, śpiewy mszalne, materiały do śpiewu liturgicznego (zbiory śpiewów) wydane przez Katolicki Uniwersytet Lubelski, wydawnictwa diecezjalne, śpiewy liturgiczne posoborowe (różne wydania diecezjalne), materiały do sprawowania sakramentów oraz pogrzebów i ślubów oraz *Funebrale*, czyli śpiewy podczas pogrzebu. Tego rodzaju zbiory liczą około 200 egzemplarzy.

Druga grupa zbiorów to kancjonały, śpiewniki i książeczki do nabożeństwa. Zaliczają się do niej wydawnictwa diecezjalne oraz ogólnopolskie śpiewniki opracowane m.in. przez ks. Michała Marcina Mioduszewskiego, ks. Jana Siedleckiego oraz ks. Roberta Gajdę. Śpiewniki te to zarówno zbiory z nutami, jak i same teksty. Około 1 000 pozycji o tej tematyce znajduje się w zbiorach. Przykłady:

1. *Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne : z melodyjami / w kościele katolickim używane a dla wygody kościołów parafialnych przez M. M. Mioduszewskiego zebrane*. Kraków: [M.M. Mioduszewski], 1838 (Kraków: w Drukarni Stanisława Gieszkowskiego).

2. *Śpiewniczek zawierający pieśni kościelne z melodyjami : dla użytku młodzieży szkolnej / przez X. J. Siedleckiego zebrany*, Kraków, nakładem XX. Misyonarzy na Kleparzu, 1918.

3. *Hymn papieski: melodia watykańska: sopran i alt / przetłumaczył z łacińskiego Ks. Bujara; szarmonizował na 4 głosy mieszane wzgl. towarzyszenie organowe Robert Gajda*, [Katowice]: Nakładem Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej, [19-].

Kolejną kategorią muzyki kościelnej jest sakralna muzyka chóralna, która zawiera materiały od początków wielogłosowości aż do współczesności. Wszystkich utworów chóralnych o charakterze sakralnym biblioteka posiada około 2 tys. woluminów. Przeglądanie katalogu OPAC ujawnia ponad 200 opisów utworów o charakterze sakralnym, powstałych od początku XX wieku aż do chwili obecnej, wydanych w Krakowie w Polskim Wydawnictwie Muzycznym. Są to utwory m.in. A. Krzanowskiego, A. Nikodemowicza, P. Łukaszewskiego, R. Padlewskiego, J. Łuciuka, A. Blocha, H.M. Góreckiego, M. Chyrzyńskiego, W. Kilara, A. Koszewskiego, A. Lasonia, J. Świdra, R. Twardowskiego, S. Wiechowicza, M. Zieleńskiego. Należy też wspomnieć o dziewiętnastowiecznym druku wydanym w 1847 roku w Krakowie, który znajduje się w zbiorach uczelnianych. Są to: *Śpiewy choralne Kościoła Rzymsko Katolickiego w Bazylice Katedralnej Krakowskiej używane, a w harmonii na organy dla kościołów parafialnych przez Wincentego Gorączkiewicza ułożone*.

Muzyka liturgiczna wokalnie-instrumentalna zawiera się w zagadnieniu muzyki kościelnej. Początkowo muzyka wokalnie-instrumentalna była w Kościele eliminowana, by odciąć się od zwyczajów pogańskich. Są to utwory komponowane od renesansu do współczesności. W tym przypadku również warto posilkować się katalogiem wydawniczym Polskiego Wydawnictwa Muzycznego, wyszukując serie: *Musica Antiqua Polonica* (około 40 egzemplarzy), *Monumenta Musicae in Polonia* (około 80 egzemplarzy), wydawnictwem Pax, które specjalizuje się w publikacjach o tematyce religijnej, katolickiej (około 40 egzemplarzy). Do ich najpopularniejszych publikacji, które są dostępne w zbiorach Biblioteki Akademii Muzycznej, należą:

– *Pieśni postne starożytne człowiekowi krześcijańskiemu należące, które w Wielki Post śpiewane bywają dla rozmyślenia Męki Pańskiej z przyczynieniem piosenek wyrobione;*

– *Kolędy polskie: średniowiecze i wiek XVI. T. 1 i 2 / z rękopisów i starych druków przygotowali Stefan Nieznanowski, Juliusz Nowak-Dłużewski;*

– *Polskie pieśni wielkanocne: średniowiecze i wiek XVI. T. 1 i 2; opracowanie muzyczne, podobizny fototypiczne tekstów średniowiecznych i warianty językowe / pod red. Juliusza Nowak-Dłużewskiego; oprac. muzyczne Tadeusz Maciejewski; oprac. wariantów językowych Mirosław Korolko, przy współudz. Teresy Dobrzyńskiej.*

Warte uwagi są opracowania następujących redaktorów: Mirosława Perza, ks. Heronima Feichta, Aleksandra Polińskiego, Zygmunta M. Szykowskiego, Jerzego Morawskiego, Adolfa Chybińskiego i in. (około 230 pozycji). Cały zbiór muzyki wokalnoinstrumentalnej o tematyce religijnej to około 800 obiektów.

Kolejny dział został sklasyfikowany jako chorały, czyli akompaniamenty do pieśni kościelnych. Do autorów i redaktorów najbardziej popularnych opracowań należą: K. Hoppe, R. Gajda, Th. Cieplik, J. Nachbar, A. Kothe, M.M. Mioduszewski, T. Flaszka, F. Rączkowski, R. Gillar, R. Dwornik, I. Pawlak, J. Gawlas. Do najcenniejszych w zbiorach biblioteki należy krakowski chorał z 1761 roku: *Rudimenta Musicae Choralis in Romano-Catholica ecclesia universaliter observari solitae* [...]. Do współczesnych chorałów należy m.in.: *Chorał śląski* wydany przez Księgarnię św. Jacka i *Śpiewnik pieśni kościelnych z towarzyszeniem organów*, opracowany przez Witolda Zalewskiego.

Warto dłużej zatrzymać się przy trzech nazwiskach organizatorów życia muzycznego urodzonych na Śląsku: Hoppe, Cieplik i Nachbar, i zapoznać się z ich działalnością. Przyczynili się oni w wielkim stopniu do rozwoju edukacji muzyki kościelnej. Głównymi ośrodkami kształcenia muzyków kościelnych były szkoły katedralne, kolegiackie, klasztorne i parafialne, w których uczniowie zdobywali wiedzę teoretyczną oraz praktyczną, w jaki sposób pełnić posługę muzyczną w trakcie liturgii. Na terenie Śląska takie szkoły nazywano scholami.

Ich historia sięga aż do XIII wieku². Stan ten jednak został zachwiany w latach siedemdziesiątych XIX stulecia, kiedy odebrano Kościołowi znaczący wpływ na rozwój szkolnictwa. Pomimo inicjatyw likwidujących szkoły klasztorne, na Śląsku zaczęły powstawać placówki kształcące przyszłych organistów i chórmistrzów.

Należała do nich Szkoła Muzyki Kościelnej św. Grzegorza w Katowicach, założona w 1924 roku, w której naukę gry na organach, śpiewu gregoriańskiego, pieśni kościelnej i historii muzyki kościelnej uczył Karol Hoppe – organista i kompozytor³. Hoppe był autorem ponad 300 kompozycji oraz 150 opracowań pieśni i utworów. W jego dorobku jest sporo kompozycji w języku niemieckim. Współpraca z proboszczem parafii św. Szczepana, ks. Ludwikiem Skowronkiem, zaowocowała wydaniem chorału do książki parafialnej *Droga do nieba*. W zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego znajduje się około dwudziestu opracowań i kompozycji Karola Hoppego. Do cenniejszych zalicza się wspomniany już modlitewnik *Droga do nieba*, wydany w Raciborzu w 1911 roku, zatytułowany: *Orgelbuch zu dem von Pfarrer L. Skowronek, Bogutschütz, herausgegebenen Diözesananhachtsbuche: „Weg zum Himmel“ bearbeitet von K. Hoppe op. 20. Mit bischöflicher Druckerlaubnis*. Do ważniejszych obiektów należą:

1. *20 Kirchenlieder. Anhang zu L. Heinzes „Austerlesene Choräle“: für Männerstimmen / bearbeitet von K. Hoppe*, Breslau: Heinrich Handel, [18-].

2. *Błogosławieni umarli: pieśń pogrzebowa na 4 głosy mieszane: op. 71 = Beati mortui / skomponował Karol Hoppe*, Katowice: nakł. aut., [19-].

3. *Instruktive Choral-Vorspiele: für Orgel: zu katholischen Kirchenliedern: op. 67 / Karl Hoppe*, Breslau: Franz Goerlich, [19-].

4. *Droga Krzyżowa w pieśniach kościelnych: 21 pieśni na chór mieszany / harmonicznie oprac. i do obchodów Drogi Krzyżowej przystosował Karol Hoppe*, [b.m: b.w., 19-].

² K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1: *Średniowiecze*, Opole 1996, s. 101-103.

³ U. Rzewiczok, *Zarys dziejów Katowic 1299-1990*, Katowice 2006, s. 122.

Dla kandydatów ze Śląska możliwość kształcenia się na kierunku muzyka kościelna istniała również dzięki Tomaszowi (Thomasowi) Cieplikowi, który w 1910 roku założył w Bytomiu Konserwatorium Muzyczne. Konserwatorium posiadało swój odrębny wydział muzyki kościelnej (*Kirchenmusikschule*), gdzie uczniowie pobierali lekcje gry na organach i kształcili się na stanowiska dyrygentów chórów. Tomasz Cieplik był niegdyś prawdziwą instytucją muzyczną na terenie Bytomia, gdzie całe życie muzyczne miasta skupiało się wokół niego. Jego sklep muzyczny i wydawnictwo Musikhaus Cieplik było określane jako najstarsza i największa placówka na Śląsku⁴. Wydawnictwo w głównej mierze publikowało nuty oraz śpiewniki niemiecko- i polskojęzyczne. Większość śpiewników była autorstwa samego Cieplika, który z dużym upodobaniem oddawał się opracowywaniu pieśni kościelnych. W zbiorach biblioteki znajduje się około dwudziestu pozycji wydanych przez zakład Cieplika. Warto tutaj wymienić:

1. *Ecce quomodo moritur justus / von J. Handl; O bone Jesu: für vierstimmigen gemischten Chor / von Palestrina; für den praktischen Chorgebrauch eingerichtet von Th. Cieplik*, Beuthen: Th. Cieplik, [189-].

2. *Praktisches Orgelbuch für angehende und fortgeschrittene Organisten enthaltend Orgelstücke der älteren und neuen Orgelliteratur: für den gottesdienstlichen Gebrauch sowie zum Studium in 3 Teilen / herausgegeben von Th. Cieplik*, Beuthen: Th. Cieplik, [19-].

Karol Hoppe i Tomasz Cieplik również ze sobą współpracowali. Jednym z przykładów jest: *Adoramus te, Christe: leicht ausführbare Motette zum Gebrauch an den Kreuzfesten, am Karfreitag und anderen Andachten zum Leiden Christi: für Sopran, Alt, Tenor und Bass: op. 33 / komponiert von Karl Hoppe*, Beuthen: Konservatorium-Verlag von Th. Cieplik, 1922.

Pozostając w kręgu osobistości, które działały na polu muzyki religijnej, nie sposób pominąć Józefa Nachbara. Napisał on na polece-

⁴ K. Rottermund, *Cieplikowie – zasłużeni dla śląskiej kultury muzycznej*, w: *Kultura muzyczna na Śląsku*, pod red. M. Biedy, H. Bias, Katowice 2011, s. 68-71.

nie ks. Bernarda Bogedaina (radca rejencyjny, duchowny działający w Opolu) znane i cenione do dnia dzisiejszego dzieło, które jest dostępne w zbiorach akademickiej biblioteki. Jest to *Chorał, czyli dostateczny zbiór melodii do przeszło 700 pieśni kościelnych w języku polskim. Ułożony na cztery głosy do grania na organach i śpiewania*, wydany w Opolu przez ks. Bernarda Bogedaina, a wydrukowany w Berlinie przez W. Moesera w 1856 roku.

Muzyka organowa w liturgii spełnia bardzo wiele funkcji. Do jej zadań należy wspomaganie śpiewu, przekazywanie wiernym wartości estetycznych oraz pomoc w zrozumieniu liturgii. Udoskonalany ciągle instrument, jakim są organy, stał się z czasem równoważny z chórałem gregoriańskim. Druki muzyczne organowe podzieliłam na określone kategorie. Pierwsza z nich to szkoły na organy, do której należy zbiór autorów niemieckich od XIX wieku oraz polskie wydania pedagogiczne. Z najbardziej cenionych wymienia się: *Praktyczną szkołę na organy łącznie z ćwiczeniami przygotowawczymi na fortepian i fisharmonikę* autorstwa Augusta Freyera oraz opracowania przygotowane przez Mirosława Surzyńskiego (około 100 opisów). Kolejny dział to zbiory użytkowej muzyki organowej, w którym znajdują się kompozycje cenionego Bernharda Kotheho: *Vor- und Nachspiele, Praeludien, Handbuch für Organisten* oraz zbiory autorów polskich, takich jak: F. Rączkowski, A. Freyer, M. Surzyński, S. Kiszka, M. Sawa, T. Machl, K. Garbusiński, J. Furmanik, R. Dwornik. Dział ten liczy około 1 000 woluminów.

Wśród opisanych wyżej zbiorów muzyki kościelnej są też dzieła rękopiśmienne. Na szczególną uwagę zasługują następujące manuskrypty: *Sammlung von Choral Melodien vier Stimmig*, Breslau 1778, msze Roberta Gajdy, Bernharda Hahna, śpiewniki kościelne, zbiory przykładów muzyki organowej z przełomu XVIII i XIX wieku kompozytorów niemieckich oraz ze spuścizny Stanisława Ignacego Rączki: *3 Psalmy, Trzy pieśni religijne z towarzyszeniem organu lub harmonium, Msza Polska*, starodruki z roku 1645, 1690; dziewiętnastowieczne druki muzyczne; współczesne partytury; unikalne stare książki z roku 1761, 1860 i in.

Kolekcję można również sklasyfikować według kryterium wyznaniowego, czyli edycje muzyki katolickiej, protestanckiej i prawosławnej. *Oktoich* to księga wydana w Moskwie w 1860 roku, która znajduje się w zbiorach biblioteki, zawierająca materiał liturgiczny

przeznaczony do nabożeństw w cerkwi w ciągu tygodnia. Jej nazwa pochodzi od ośmiu tonów powtarzających się co osiem tygodni.

W chwili obecnej zbiór muzyki kościelnej będzie również przydatny społeczności akademickiej kształcącej się na nowym kierunku muzyka kościelna, specjalność: przygotowanie do pracy w charakterze organisty i muzyka kościelnego, muzycznego animatora parafii. Biblioteka ma w swoich planach dalsze gromadzenie materiałów związanych z tematyką religijną, zarówno obiektów współczesnych, jak i starych druków. Brane są pod uwagę wszelkie czynniki chroniące dany zbiór, w tym specjalistyczne teczki do przechowywania cennych egzemplarzy, naprawa introligatorska. Biblioteka Główna Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach dołoży wszelkich starań, aby zbiór muzyki kościelnej przysłużył się pracy naukowo-dydaktycznej zarówno przyszłych studentów kierunku muzyka kościelna, jak i innych użytkowników korzystających z muzycznych zbiorów najbogatszej na Śląsku księżnicy.